

članci – articuliUDK 22.08:222:241.1:234.4
Izvorni znanstv. rad
Primljeno 9/96.

ČUDOREDNA SITUACIJA ČOVJEKA U STAROME ZAVJETU

Adalbert REBIĆ, Zagreb

Sažetak

Autor analizira moralnu situaciju Izraela prema knjigama Starog zavjeta. Ističe duboku povezanost starozavjetne moralnosti i religioznosti, sve povezano s Jahvinom objavom. Čovjek je pozvan da Bogu pozitivno odgovori poslušom vjere. Negativan odgovor Izraela Jahvi jest grijeh odnosno grješna situacija Izraela u cjelini i pojedinca u njemu. Grijeh je pobuna čovjeka protiv Boga, neposluš njegovoj volji i svetosti. Na to se, kao izlaz, nadovezuje tema kajanja i obraćenja naroda i pojedinca k Bogu. Na tome posebno inzistiraju proroci. Jahve reagira na obraćenje opraštenjem grijeha, povezano s povijesnim i eshatološkim darom spasenja.

Ključne riječi: Božja objava, vjera, moralnost, grijeh, obraćenje, opraštenje, spasenje.

Stari je zavjet upravo na području etike i morala postigao domete kakve nigdje izvan Biblije ne susrećemo. *Deset zapovijedi* imalo je ne samo među židovima nego i izvan židovskog svijeta dalekosežno značenje.¹ Biblijski pisci opisuju Abrahama, Jakova, Šaula ili Davida iskreno, prikazujući i njihove slabosti, da upravo u životu tih osoba možemo vidjeti kakav je bio etos odnosno moral Staroga zavjeta.²

U ovom napisu želimo prikazati etičku i čudorednu situaciju Izraela kakvu opisuju biblijski pisci u Bibliji Staroga zavjeta. Opisat ćemo najprije *čudorednost općenito*, čudorednost kao bitnu stvarnost starozavjetne Objave. Zaustavit ćemo

¹ W. H. SCHMIDT, *Ansätze und Absichten alttestamentlicher Ethik*, u: *Bibel und Kirche*, 40 (1985.) 94–100; N. LOHFINK, *Das Ethos des NT; erhabener als das des AT*; u: N. LOHFINK, *Unsere großen Wörter*, Freiburg 1985., str. 225–240; M. VUGDELIJA, *Božje zapovijedi: putokaz autentičnog življenja i danas?*, Zagreb 1989.; Ph. DELAHAYE, *Le décalogue et sa place dans la morale chretienne*, Paris 1963.

² W. H. SCHMIDT, *Aspekte alttestamentlicher Ethik, Nachfolge und Bergpredigt*, 1982.; E. TESTA, *La Morale dell'AT*, Brescia 1981.; M. VUGDELIJA, *Odgovj za ljudsko dostojanstvo kroz vjernost Kristu i evanđelju*, u: *Služba Božja* 1(1987.).

se potom na *starozavjetnom pojmu grijeha* i njega opširnije obraditi. U čudorednu situaciju spada i *obraćenje, kajanje za grijeh, Božje oprostjenje grijeha i spasenje čovjeka*.

1. Čudoređe

Bogu koji se objavio čovjek duguje odgovor, Bogu koji zove čovjek se mora odazvati. Odgovor ili odaziv Bogu može s čovjekove strane biti vrlo različit, i pozitivan i negativan, posluh i neposluh, život u milosti i život u grijehu odnosno duhovna smrt, kajanje za grijeh i obraćenje Bogu odnosno izdizanje iz grijeha k milosnome Bogu. Čovjeku koji se kaje za svoj grijeh Bog udjeljuje oprostjenje grijeha, nudi mu spasenje, život u kraljevstvu Božjem.

Bog Biblije Staroga zavjeta zove čovjeka na *svetost i pravednost*: »Posvećujte se da budete sveti!« (Lev 20,7), »Sveti budite: Jer sam svet ja, Jahve, Bog vaš!« (Lev 19,2). Bog stanuje među svetima svojima (Ps 31,23; 37,28; 89,5.7). Obećao je svome narodu, sklapajući s njime Savez na Sinaju, da će ga prihvatiti kao predragu svojinu, narod svet i kraljevstvo svećenika: »Budete li mi se vjerno pokoravali i držali moj Savez, vi ćete mi biti draga svojina mimo sve narode, vi ćete mi biti kraljevstvo svećenika, narod svet!« (Izl 19,5–6). To je obećanje pisac *Ponovljenoga zakona* ponovno stavio na srce izraelskome narodu upozoravajući ga: »Ta ti si narod posvećen Jahvi, Bogu svome; tebe je Jahve, Bog tvoj, izabrao da među svim narodima koi su na zemlji budeš njegov dragi vlastiti narod!« (Pnz 7,6). *Narod je, dakle, pozvan da bude svet, da bude dionikom Božje svetosti, Božjeg zajedništva, Božjeg života*. Kad Stari zavjet nekog čovjeka smatra savršenim i potpunim, onda za nj veli: »Bio je pravedan i neporočan« (usp. Post 6,9). U *Knjizi Izreka* stoji zapisano da su Bogu »mili životom savršeni« (Izr 11,20). Na istoj je ravni i Isus kad poziva svoje učenike na pravednost i na savršenost i pri tom Boga Oca uzima kao mjerilo: »Budite savršeni kao što je savršen Otac vaš nebeski!« (Mt 5,48).³

Bog je *izvor i jamac, i cilj i uzor* čovjekove svetosti i pravednosti. Vjera u Boga i čvršće povezivanje s njime odlučni je čimbenik u nastajanju čudorednosti.

Svi su narodi drevnoga bliskoga Istoka uz religiju povezivali i stanovito čudoređe, pravedni odnos prema Bogu i prema bližnjima, čestit život. Međutim, čudoređe drugih drevnih naroda nije se bitno izdizalo iznad humanizma. U drevnim religijama bogovi nisu – kao što je to Bog Biblije – izvor čudorednih načela i ću-

³ J. GARCIA TRAPIELLO, *El problema de la moral en el AT*, 1977.; J. LACH, *Z problematyki etosu biblijnego*, Warszawa 1980.; R. E. WHITE, *Biblical Ethics*, Paternoster, Exeter, 1979., Knox Atlanta 1980.; A. SOETE, *Ethos der Rettung. Normenbergründung AT*, 1987.; E. OTTO, *Die Geburt des moralischen Bewusstseins; die Ethik der hebräischen Bibel*, u: *Orientalia Biblica et Christiana* 1 (1991.) 9–28; 63–87.

dorednih obveza. Općenito se oni ne ističu nekom svetošću, pravednošću, ljubavlju, milosrđem, milošću... Ima ih među njima koji su razvratni, ubojice, brakolomci, zavidnici...⁴ Bogovi su u drevnim religijama stvoreni na sliku i priliku čovjekovu; djelo su čovjekove mašte. Na bogove je čovjek projicirao svoje mane i vrline, pogreške i kreposti, svoje slabosti i jakosti.

U Izraelu čudoređe je tijesno vezano uz vjeru u Boga koji se objavio ocima na mnogo različitih načina (usp. Hebr 1,1s). Bog je objavio svoju volju da ljudi budu sveti i neporočni. Sklapanje Jahvina Saveza s narodom zapravo je zasnivanje posebnog odnosa između Boga i naroda. Zakoni, uredbe i naredbe, objavljene prilikom sklapanja Saveza, čudoredne su zasade kojih se izraelski narod treba držati da bi dokazao svoju vjernost Bogu. Sklapanje Saveza s Bogom nameće narodu neke čudoredne obveze koje narod treba ispunjavati: ako ih vjerno ispunjava postiže *svetost*, ako ih ne ispunjava, postaje nevjeran Bogu.

Čudoređe izraelskoga naroda se razvijalo: nije narod bio savršen i svet odmah na početku, nego je iz pokoljenja u pokoljenje napredovao u svetosti, mudrosti i znanju kao što i sam čovjek napreduje u čudoređu, u svetosti svojega života (Samuel koji je rastao i Jahve je bio s njime, 1 Sam 3,19; Isus koji napredovao u mudrosti, dobi i milosti kod Boga i ljudi, Lk 2,52). U razvoju Izraelova čudoređa značajnu su ulogu imali izabrani ljudi kao *Mojsije* i *proroci*. Mojsije je preuzeo mnoge drevne čudoredne zasade, zakone i upute, prisutne u drevnim izraelskim predajama, i njih uzdigao na razinu religioznosti. Dao im je biljeg Božje volje. Mnogi od tih zakona bili su izraz ljudske savjesti, ljudske prirode, čovječnosti, prvotne čovjekove dobrote koju grijeh nije pomutio ni okaljao. Mogli bismo takvo čudoređe smatrati *naravnim čudoređem*, jer je izraz čovjekove prirode, njegove savjesti, koju je Bog stvorio. To naravno čudoređe je s vremenom raslo, razvijalo se i usavršavalo onako kako se sve više i sve čvršće narod povezivao s Bogom i sve čvršće u nj vjerovao. To naziremo osobito na dva područja, na području *spolnoga života* i na području *humanosti* izraelskih zakona.⁵ Spolni postupci su u izraelskome narodu mnogo čišći, stroži, humaniji nego u susjednih naroda. Izrael se bori protiv svake raskalašenosti i raspuštenosti te spolnu raspuštenost smatra povredom Boga i Božje svetosti. Isto to Izrael pokazuje i u odnosima prema ljudima poštujući čovjeka kao osobu bilo da se radi o pripadniku izraelskoga naroda bilo o pripadniku nekoga drugoga naroda, bilo da se radi o

⁴ Babilonski ep o stvaranju *Enuma eliš*, vidi M. VIŠIĆ, *Književnost drevnog bliskog Istoka, Enuma eliš, Gilgameš*, Zagreb 1993., str. 221–285. U tom djelu je sabrana sva staroistočna književnost koja govori o bogovima, o stvaranju, o prekogrobnom životu...

⁵ J. L. MCKENZIE, *Biblijska teologija Staroga zavjeta*, u: AA, *Biblijska Teologija Staroga i Novoga zavjeta*, KS Zagreb 1980., str. 197; A. MANARANCHE, *L'Esprit de la loi. Morale fondamentale*, Paris 1977.; B. MARIANI, *Il fine dell'uomo secondo S. Scrittura e nel contesto del pensiero moderno*, Collectio Assisiensis 11, Assisi 1978.; H. VAN OYEN, *Ethique de l'AT*, Nouvelle Série Théologique 2, Labor et Fides Genève 1974.

slobodnim ljudima bilo da se radi o robovima ili slugama. Premda se čudoređe Izraela u mnogim stvarima podudara s čudoredem susjednih naroda, ima u Izraelu stvari koje nadvisuju čudoređe susjednih naroda: poštivanje dostojanstva ljudske osobe, izbjegavanje smrtne kazne, osuda okrutnosti i sakaćenja, jednakost ljudi pred zakonom.

Izraelci su nastojali pounutarnjiti čudoređe: ono mora biti ukorijenjeno u čovjekovu srcu kao sjedištu savjesti i znanja. Čovjekovo je srce, koje je pod budnim okom Božjim, mjerilo čudorednosti, a nisu mjerilo čudorednosti običaji i prilagođivanje običajima odnosno normama koje postavljaju ljudi. Čudoređe, međutim, ne može biti samo stvar srca i pameti, nego se mora dokazivati djelima i riječima. Djela i riječi su dokaz čovjekova čudoređa.

Budući da je čudoređe Staroga zavjeta podvrgnuto razvoju, ono naravno ima i *svoje granice*. Na početku izraelske povijesti susrećemo osobe koje se ne odlikuju visokim čudoredem. Visoko čudoređe pojavljuje se tek s djelovanjem proroka. Već je *Ilija* zahtijevao od Izraelaca savršeniji život nego što ga sprovode susjedi. A pogotovo su proroci *Amos*, *Hošea*, *Izaija*, *Jeremija* i *Ezekijel* razvijali i usavršavali, pod Božjim nadahnućem, čudoredne norme, upute, uredbe i zakone. Knjiga *Ponovljenoga zakona*, nastala sredinom VII. st. pr. Kr., odražava već visoko čudoređe, težnje prema svetosti, nastojanje biti što sličniji Bogu i u djelima i u riječima. Osobito su razvoju i pounutarnjenju čudoređa doprinijeli *mudrosni spisi*, *psalmi*, *molitve*... Starozavjetni mudraci savjetuju ljudima kako treba živjeti da bi u životu bili sretni. Bave se svagdašnjim životom i savjetuju da se pobožni Izraelac čudoredno ponaša u svagdašnjem životu. Jedino pravednim ponašanjem može čovjek sebi osigurati mir, blagostanje, sreću... Kao što se objava Božja razvijala, rasla, usavršavala, tako se usporedno s njome razvijalo i usavršavalo čudoređe.

Često se ističu *neke granice* izraelskoga čudoređa koje se sastoje u prihvaćanju *ropstva*, *poligamije* i *rastave ženidbe*, *dvostrukom spolnom čudoređu* (blaže za muževe, strože za žene), *mržnja protiv stranaca*, *okrutnost u ratu*... Upravo su te granice dokaz rasta i usavršavanja izraelskih zakona i odredaba. Izraelci nisu bili savršen narod; bilo je među njima pravednih ljudi kao što je to bio Abraham ali je bilo i nepravednih kao što je to bio jedan Ahab. Izraelsko čudoređe nije stvorilo nekoliko izabраниh i vrlo sposobnih ljudi, nego je ono odraz ponašanja cijeloga naroda.

2. Grijeh

Biblijski pisci imaju duboku svijest o grijehu, o grešnosti, o krivnji i o potrebi obraćenja.⁶ Grijeh je za njih otuđenje od Boga, jedinog izvora blagostanja i

⁶ Usp. A. REBIĆ, Grijeh, Zakon i oslobođenje u SZ i u židovstvu, u: *Bogoslovska smotra* 46 (1976.) str. 26–55 s obilnom literaturom; A. GEORGE, *Le sens du péché dans l'AT*, *Lumière et*

sreće. Svjesni su da se čovjek grijehom udaljuje od Boga, da se usamljuje i da je neposoban da sebe sama spasi i da bude sretan.

U Bibliji ima mnogo tekstova u kojima se spominje grijeh i u kojima je razjašnjeno što je to grijeh i što grijeh znači za čovjeka.

Pojam se grijeha⁷ u Bibliji razvijao, obogaćivao i produbljavao kao što su se i drugi biblijski pojmovi, unutar objave, razvijali. Kako se sve više razvijao pojam Boga, tako se i grijeh sve više produbljavao i razjašnjavao. Već su primitivni narodi imali svijest o grijehu, i osjećali potrebu obraćenja, oslobođenja od grijeha i približavanja božanstvu.

Govoreći o grijehu starozavjetni pisci govore o pobuni (*peša'*), o promašaju (*hata'*), o krivnji (*'awon*), o zabludi (*šegagah*), o nasilju (*hamas*), o zločinu (*'ašam*), o vjerolomstvu (*ma'al*), o neposluhu, prekršaju, povredi nečijeg prava... Kasno će židovstvo tim mnogim i mnogovrsnim izrazima dodati još svoj vlastiti izraz dug (*hobah*) kojim će se poslužiti i novozavjetni tekstovi. Međutim, biblijski pisci nisu razradili sintezu pojma grijeha, kao Semiti nisu razmišljali o biti grijeha nego su većma analizirali razne situacije u kojima se izabrani narod negativno ponašao u odnosu na Boga a za takvo ponašanje izabranoga naroda u raznim situacijama upotrebljavali su razne izraze. Od svih tih izraza najčešće su upotrebljavali hebr. izraz *hata'* koji znači *promašiti cilj, pogriješiti put, izgubiti se, skrenuti s pravoga puta*. Ako imamo pred očima činjenicu da je cilj čovjekov

Vie 5, Paris 1952.; R. KNIERIM, *Die Hauptbegriffe für Sünde im AT*, Gütersloh 1965.; K. KOCH, Sünde, u: *Botterweck-Ringgren, Theologisches Wörterbuch zum AT*, sv. II, Stuttgart 1977., 857–870; F. BUSSINI, *L'homme pécheur devant Dieu, théologie et anthropologie*, Cogitatio fidelis 19, Paris 1978.; J. IMBACH, *Vergib uns unsere Schuld; Sünde, Umkehr und Versöhnung im Leben des Christen*, Grünewald Mainz 1978.; G. RÖHSER, *Metaphorik und Personifikation der Sünde*, WUNT 2/25, Tübingen 1987.

⁷ E. BEAUCAMP, Pêché dans l'Ancien Testament, u *Dictionnaire de la Bible. Supplement 7* (1962.) 407–471; ISTI, Le péché dans l'AT, u zborniku *Miscellanea Alfredo Cardinale Ottaviani 1*, Rim 1969., str. 299–334; H. CASELLES, La transgression de la loi en tant que crime et delit, u: *Miscellanea Alfredo Card. Ottaviani*, 521–528; R. CRIADO, El concepto de peccato en el AT, u: *XVII Semana Biblica Espanola*, Madrid 1960., str. 5–49; P. DACQUINO, *Peccato originale e redenzione secondo la Bibbia*, Torino Leumann 1970.; A.-M. DUBARLE, *Le péché originel dans l'Écriture*, Lectio Divina 20, Paris 1958.; A. GELIN, Le péché dans l'AT, u: *Théologie du péché*, Paris 1960., serie II, vol 7, str. 23–47; B. HARING, *Zakon Kristov I*, KS Zagreb, 1973., str. 327–337; R. KNIERIM, *Die Hauptbegriffe für Sünde im AT*, Gütersloh 1965.; S. LYONNET, *De peccato et redemptione*, sv. I, Rim 1957., sv. II, Rim 1960.; S. LYONNET – S. SABOURIEN, *Sin, Redemption and Sacrifice*, *Analecta biblica* 48, Rim 1970.; Ph. MELHAYÉ, Le péché actuel. Sa notion dans la Bible, *Ami du Clergé* 68 (1958.) 713–718; 69 (1959.) 17–20. 745–748; Š. PORUBČAN, *Sin in the Old Testament. A soteriological study*, Rim 1963.; G. QUELL, Die Sünde im AT, u: *Theologisches Wörterbuch zum NT*, sv. I, str. 267–288; K. KOCH, Die Sünde im AT, 857–870.

naći Boga i s njime se združiti, onda je najjistinskiji smisao čovjekova života tražiti i naći Boga te se s njime zauvijek sjediniti.⁸ To promašiti znači grijesiti.⁹

Ni jedan od hebrejskih izraza za razne vidove grijeha ne predstavlja apstraktni pojam grijeha nego jednostavno opisuje kako se čovjek u konkretnim situacijama ponašao s obzirom na *Savez* odnosno *Zakon* kao *povelju Saveza*. Tema saveza je središnja tema Staroga zavjeta i od njegovih biblijskih pisca polaze kad opisuju razne vidove grijeha. Zato su svi ti SZ izrazi za grijeh *relacijski* (u odnosu su na *Savez*): grijeh je naime druga strana (negativna strana) iste medalje, *Saveza*.¹⁰ Starozavjetni moral je »dijalog između dva partnera, življenje božansko-ljudske drame i, kako često ponavljaju proroci, bračna veza između Jahve i čovjeka... Grijeh je odbijanje tog dijaloga s Bogom, nijekanje svojeg poziva, povreda Jahvina srca, raskid bračne veze.«¹¹

Stari zavjet opisuje *čovjeka grešnika* raznim izrazima, kao *bezbožnik*, *lakomac*, *napadač*, *zlikovac*, *opaki*, *ubojica*, *nepravедnik*, *zločinac*, *zlotvor*, *pakosnik*, *grešnik*...¹² Čovjeku grešniku (hebr. *raša'*) suprotstavljen je čovjek pravednik (hebr. *saddiq*). *Grešnik* se habitualno suprotstavlja Bogu Savezniku i svome bližnjemu. On je tvrdoglavi prekršitelj *Saveza* i *Zakona*. Grešnik u Starome zavjetu zaboravlja Boga (Ps 9,18), ne želi ga upoznati (Job 21,14), ne da se urazumiti (Dan 12,10), ne boji se Boga (Ps 36,2; Izr 10,27), prezire ga (Ps 10,13), usuđuje se podignuti ruku na Boga (Job 15,25), misli da Bog ništa ne vidi (Ps 94,7) i da od njega neće tražiti račun (Ps 10,13; Job 27,17), tlači bližnjega svoga te postavlja zamke i zasjede pravedniku, koji opslužuje *Zakon* (Izr 24,15; Hab 1,4; Ps 119,61.95), tlači ubogoga (Ps 82,4), kolje udovice i pridošlice i uza sve to govori: »Bog ne vidi!« (Ps 94,3–7). *Ps 50,16–23* izvrsno ocrtava grešnikove čine i čin pravednika.

⁸ G. QUELL, ἀμαρτάνω ἀμαρτία u G. KITTEL, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, sv. I, Stuttgart 1933., str. 150–162, 267–319.; J. VON SOOSTEN, Die »Erfindung« der Sünde. Soziologische und semantische Aspekte der Rede von der Sünde im atl. Sprachgebrauch, u: *Jahrbuch für biblische Theologie* sv. 9, Neukirchen 1994., 87–110; K. KOCH, Die Sünde, 857–870; S. J. de VRIES, Sin, sinners, u: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, sv. IV, Nashville 1962., str. 361–376.

⁹ E. BEAUCAMP, Pêché dans l'AT, u: *Dictionnaire de la Bible*, sv. 7, Paris 1962., str. 407; IS-TI, La Bible et le sens du pêché, u: *Catéchiste* 49 (1962) 94–95.

¹⁰ Usp. R. KOCH, Pêché dans l'Ancien Testament ou La rupture de l'Alliance, Academia Alfonsiana, skripta predavanja za godinu 1965./66., str. 2; K. KOCH, Sünde im AT, u: *Botterweck-Ringgren*, ZhWAT, II, 857 ss.

¹¹ Usp. A. GELIN, Le pêché dans l'Ancien Testament, u: *Théologie du Pêché*, serie II, vol. 7, Paris 1960., str. 28.

¹² Usp. A. REBIĆ, Grijeh, str. 32, bilj. 46.

2.1. Narav grijeha

Izrael nije mnogo razmišljao o naravi grijeha.¹³ Biblijski pisci nisu u svetim knjigama na teoretski način izlagali pojam grijeha niti su dali neku jedinstvenu teološku spekulativnu definiciju toga što je prema njima grijeh (kao što su to učinili srednjovjekovni kršćanski skolastici). Oni su iznijeli iskustvo s grijehom kako se moglo steći kroz povijest koju su kao članovi izabranoga naroda sami živjeli. Budući da je Savez središnja spasenjska činjenica, to je i grijeh opisan u sjeni Saveza.¹⁴

2.1.1. Grijeh je prvenstveno raskid Saveza. To uostalom sasvim jasno pokazuju izrazi *peša'* (pobuna protiv saveza Božjega), *ht'* (promašaj protiv saveza Božjega) i *'avon* (zabluda, krivnja) koji označuju grijeh kao raskid Saveza, kao raskid onih osobnih veza koje su po Savezu postojale između Boga i čovjeka odnosno naroda. Grijehom se čovjek odjeljuje od Boga, napušta Boga, svojega Stvoritelja i gospodara. Ovaj vid grijeha osobito naglašava *deuteronomist*,¹⁵ a prije deuteronomista proroci Hošea i Izaija koji predbacuju narodu što je napustio Jahvu (Hoš 4,10; Iz 1,4), zaboravio ga i slijedio poganske bogove te tako ljutio Jahvu, Boga svoga. *Hošea, Jeremija, Ezekiel i Tritozaija* opisivali su Izraelov grijeh kao raskid ženidbene veze, kao iznevjerenje suprugu, kao preljub (usp. Hoš 1–3; Jr 2,2–23; 3,1–5.19–25; Ez 16; 23; Iz 54,6; 62,4–5). Što je to grijeh, izvrsno ističe psalam sačuvan u Iz 59,1–4.12–14.

2.1.2. Grijeh se, nadalje, sastoji u pobuni ljudske volje protiv volje Boga i Gospodara. Čovjek griješi kadgod se buni protiv obveza datih u Savezu, to jest protiv Božjih prava (usp. Izl 20,22 – 23,33). Upravo hebrejski izraz *peša'* najbolje ocrtava čovjekov grijeh: pobuna protiv Boga kojom čovjek raskida sve veze s Bogom, okreće mu leđa i slijedi poganske bogove izazivajući tako Božju ljubomoru i srdžbu. Tim izrazom su se u SZ osobito rado služili proroci: *Amos* gleda tu pobunu kao neshvatljivu nezahvalnost naroda prema Bogu, *Hošea* kao neprijateljstvo, *Izaija* kao oholost (Iz 1,2), *Jeremija* opet kao neprijateljstvo sakriveno na dnu ljudskog srca.

2.1.3. Grijeh je čin čovjekove neposlušnosti Bogu stvoritelju i savezniku, ne-slušanje Božjih odredaba i zapovijedi koje su sadržane u Zakonu (Izl 19,5,8; 29,3,7). Ako čovjek ne sluša i ne slijedi Božjih riječi što su zabilježene u Zakonu, on teško griješi protiv Boga saveznika i na se navlači kaznu odnosno prokletstvo: »Proklet bio koji ne bude držao riječi ovoga Zakona!« (Pnz 27,26). Za starije sta-

¹³ Usp. Š. PORUBČAN, nav. dj., pod naslovom *History of Sin*, str. 403–585.

¹⁴ Usp. J. SCHREINER, *Il peccato rende l'uomo assente a Dio*, u: *Concilium* 1969., br. 10, str. 53.

¹⁵ Usp. V. J. ALLMINANA LLORET, *El pecado en el Deuteronomio*, u: *Estudios biblicos* 29 (1970.) 267–285.

rozavjetne proroke *Amosa, Hošeju i Izaiju* grijeh se bitno sastoji u neposluhu odredbama Božjim i njegovu Zakonu: »Jer odbaciše Zakon Jahve Sebaota i prezeše riječ Sveca Izraelova!« (Iz 5,24; usp. Hoš 8,12; 4,4; 6,6; Jr 3,13.25; 7,28; 9,13 i drugdje). Pod Zakonom misle na *sveukupnu objavu* Božju. Za *Izaiju Zakon i Riječ Jahvina* su sinonimi. Ne slušati i ne pokoravati se Zakonu Jahvinu znači ne slušati riječi Jahvine koje je on govorio nekoć preko svojih proroka ocima. »Od dana kad oci vaši iziđoše iz zemlje egipatske pa do dana današnjega slao sam vam tolike sluge svoje, proroke, iz dana u dan neumorno, ali me oni nisu slušali, uho svoje nisu prignuli, nego otvrdnuše, gori od otaca svojih. Možeš im sve to reći, ali te neće poslušati; zovi ih, neće ti se odazvati. Zato im reci: 'Ovo je narod koji ne sluša glasa Jahve, Boga svojega, i ne prima opomene. Nestade istine, nestade je iz usta njihovih!'« (Jr 7,25.28).¹⁶

2.1.4. Izvor grijeha jest čovjekova oholost. Čovjek se buni protiv Božje volje, njegove suverenosti i autoriteta, jer on sam sebi želi biti apsolutni suveren i gospodar. Ne može podnijeti da netko bude iznad njega, jači od njega, njegov gospodar i vladar, da mu dijeli upute i odredbe kako živjeti. To je njegova odiskonska napast: »Bit ćete kao *bogovi* koji raspoznaju dobro i zlo!« (Post 3,5).

2.1.5. Učinak i posljedica grijeha jest stanje krivnje zbog grijeha i kazna za grijeh: hebrejski izraz *'avon* aludira na teret pod kojim se čovjek savija.¹⁷ Odatle izraz »nositi svoju krivnju« (Izl 28,43; Lev 5,1; 7,18; 19,8; 20,20) može značiti i supstitutivno nošenje grijeha. U svjetlu tih predodžbi govorio je Deuteroizaija o Sluzi Jahvinu koji će uzeti na se naše grijeha i odnijeti ih u svoju smrt (usp. Iz 53,5.11). Odatle i Ivanova predodžba o Jaganjcu koji oduzima grijeha svijeta (usp. Iv 1,29.36).

2.1.6. Grijeh je, nadalje, povreda međuljudskog zajedništva. Već su najstariji proroci naglašavali da je svaki grijeh čin kojim čovjek ne samo raskida veze s Bogom nego i veze s bližnjim; čin kojim čovjek vrijeđa svojega bližnjega i narušava zajedništvo (usp. Am 1,3 – 2,8; 4,1; Iz 5; Mih 2; Jr 7). Svaki zao čin uperen protiv Boga uperen je i protiv čovjeka, i obratno. To treba opet razumjeti u okviru Saveza. Jahve je sklopivši Savez s narodom sklopio tiješne veze s cijelim narodom i sa svakim pojedinim članom naroda i tako se nastanio na tajanstveni način među ljudima kao u svojoj svetoj zajednici. Zato ako je netko povrijedio svojega bližnjega, člana Božje zajednice na zemlji, povrijedio je u isto vrijeme i samog Boga koji je temelj tog zajedništva.¹⁸

¹⁶ Usp. A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, str. 142–145; L. ALONSO-SCHÖKEL, *Motivos sapienciales y de alianca en Gen 2.3*, u: *Biblica* 43 (1962) 295–315.

¹⁷ Usp. J. SCHREINER, nav. čl., 59.

¹⁸ Usp. J. SCHREINER, nav. čl., 62.

U vrijeme poslije povratka iz babilonskoga sužanjstva zavladao je među Židovima legalistički mentalitet: grijeh je bio shvaćen više kao prekršaj neke zapovijedi nego kao raskid osobnih veza s Bogom. Zato i svijest krivnje nije u kasnu židovstvu tako duboka kao što je bila ranije kad je čovjek osjetio da je grijehom raskinuo svoje osobne veze s Bogom. U kasnom židovstvu Zakon je, naime, namjestio ulogu Saveza.

3. Obraćanje

Obraćanje zauzima važno mjesto u biblijskoj poruci.¹⁹ Uz obraćenje je povezan teološki izraz *pokora*. Bog hoće da se svi ljudi spase i da dođu do spoznaje istine (1 Tim 2,4), hoće da svi ljudi uđu u zajedništvo s njime, u suživot s njime. Međutim, grijeh je zapreka koja ljudima ne dopušta da uđu u Božje zajedništvo, u suživot s njime, jer se grijeh protivi Božjoj svetosti. Zato je čovjekov odgovor na Božji poziv u zajedništvo već u samom polazištu obraćenje, a potom pokora odnosno kajanje za grijeh.

U biblijskom hebrejskom jeziku ne postoji imenica za obraćenje, ali se zato na više mjesta upotrebljava glagol *šûb* što znači *vratiti se natrag* (s krivoga puta na pravi put), *vratiti se Bogu*. U kasno starozavjetno vrijeme pojavljivat će se imenica *tešûbah*, što znači *vraćanje unatrag, povrat, obraćenje* koja će onda biti u češćoj upotrebi u novozavjetnim tekstovima (grč. ἐπιστροφή, usp. Dj 15,3 gdje se govori o obraćenju pogana). Glagol *šûb*, u religioznom kontekstu, znači odvrćati se od onoga što je zlo i okretati se Bogu. Time je izrečena bit obraćenja: ono uključuje promjenu ponašanja. U kasnijim starozavjetnim tekstovima, a osobito u novozavjetnim tekstovima, sve će više dolaziti do izražaja nutarnja dimenzija obraćenja: *mijenjanje srca, čudi, osjećaja, mentaliteta*... Tako će od grč. glagola ἐπιστρέφειν vrlo brzo biblijski pisci prijeći na μετανοεῖν što znači čovjekovu nutarnju promjenu, promjenu misli, srca, osjećaja. Tako, dakle, imamo dva vida tog čina: jedan je izvanjski, fizički, *povratak sa zla puta na dobri put, povratak k Bogu*, a drugi je nutarnji, *mijenjanje srca, pameti, osjećaja*... Oba ova vida treba uzeti u obzir kad istražujemo biblijsku nauku o obraćenju.

Biblijski pisci upotrebljavaju razne izraze kojima izražavaju čovjekovu nužnost i njegovu spremnost da se vrati Bogu. Proroci poput *Amosa* i *Hošeje* govore o potrebi »tražiti Boga« (Am 5,4; Hoš 10,12), »tražiti njegovo lice« (Hoš 5,15; usp. i Ps 24,6; 27,8). Čovjek treba tražiti Boga poniznim srcem (1 Kr 21,29; 2 Kr 22,19), treba srcem prijanjati uz njega.

¹⁹ J. IMBACH, Vergib uns unsere Schuld, str. 56 ss; H. THYEN, Versuch über Metanoia: Elementarisierung theologischer Inhalte und Methoden, Motz 1977.

Obraćenje, promjena, osobni je čin svakoga pojedinoga čovjeka. Grijehom je čovjek svojevolutno i slobodno odlučio okrenuti Bogu leđa, zato mu mora osobno i slobodno opet okrenuti lice. To ne može nitko drugi umjesto njega obaviti. Zato je obraćenje, promjena života najdublji, osobni čin svakoga čovjeka.

Poziv na obraćenje, na pokoru, bitna je poruka proroka VIII. st. pr. Kr. *Amos* oštro osuđuje grijeh i zahtijeva od ljudi da »traže Boga« (Am 5,4,6), da »traže dobro a ne zlo«, dapače, »da mrze zlo i da ljube dobro« (5,14 sl.). Poziva ljude da promjene svoje ponašanje. *Hošea*, isto tako, zahtijeva *odvracanje* od grijeha, od idolopoklonstva, a *vraćanje* Bogu koji će zauzvat ljudima iskazati svoju ljubav, milost, milosrđe (Hoš 14,2–9). Hošea snažnije nego Amos naglašava nutarnje raspoloženje: obraćenje mora pratiti ljubav, *hesed*, i spoznaja Boga, *da'at* (Hoš 6,1–6; usp. 2,9). I prorok *Izaija* zahtijeva od svojih suvremenika istinsko obraćenje koje bi im jedino moglo donijeti spasenje (Iz 1,11–15). Izaija kliče: »Operite se, očistite. Uklonite mi s očiju djela opaka, prestanite zlo činiti!...« (1,16.18 sl.). Izaijina poruka ostala je bez posluha (usp. 6,10; 30,15). Poručuje svojim suvremenicima da će se samo »ostatak vratiti... Bogu jakome!« (10,21). Samo će obraćenici biti primljeni u Božje zajedništvo; samo će oni doživjeti spas i povratak u domovinu.

Proroci *Miheja*, *Sefanija*, a osobito *Jeremija* naglašavaju potrebu nutarnje promjene srca (Mih 6,8; Sef 2,3; 3,12 sl.). Zahtijevaju od ljudi konkretna djela kao svjedočanstvo da su se vratili Bogu: pravednost, bogoljubnost, poniznost, milosrđe, iskrenost.... Jeremija je prorok obraćenja; poruka obraćenja je glavni motiv njegove proročke poruke. Dapače, prema Jeremiji tema obraćenja je značajka pravoga proroka (Jr 23). Poziva Judejce »da se vrate, svaki sa svoga zlog puta« (Jr 36,3). Nije dovoljno da ljudi jadikuju i zaklinju priznajući svoje grijeha (3, 21–25), nego moraju promijeniti svoje ponašanje, svoj život; moraju obrezati svoje srce (4,1–4). Pogubno je prividno, prijetvorno obraćenje. Bog naime zahtijeva obraćenje svim srcem (Jr 3,10). Budući da se Judejci ne žele obratiti Bogu, prorok im naviješta kaznu (13,20–27). Međutim, kad-tad narod će spoznati potrebu obraćenja, povratka Bogu, pa će onda vapiti: »Obrati me, da se obratim!« (Jr 31,18 sl.). I Bog će se odazvati toj molbi, pa će s ostatkom, sklopiti novi Savez: »Zakon svoj upisat ću u njihovo srce!« (31,33). »I dat ću im srce da me poznaju da sam ja Jahve, da budu narod moj, a ja Bog njihov, jer će se oni svim srcem svojim opet k meni obratiti!« (24,7).

Židove poziva u izgnanstvu prorok *Ezekiel* da odbace od sebe sva nedjela i da se vrate Bogu (18,31 sl.). Zahtijeva od njih novo srce i nov duh. Naglašava osobnu odgovornost svakog pojedinca za njegove grijeha i osobno zalaganje u obraćenju Bogu: svatko će biti kažnjen prema svojim nedjelima i svatko će biti nagrađen prema svojim djelima (3,16,21; 18; 33,10–20).

Prema *Drugome Izaiji* obraćenje je vraćanje milosnom Bogu koji oprašta i spašava (Iz 44,22). Iz 52,13 – 53,12 vidi u Sluzi Božjem patniku početak promje-

ne i obraćenja svih ljudi. Jahve govori: »Kao maglu rastjerao sam tvoje opačine i grijehе tvoje poput oblaka. Meni se obrati, jer sam te otkupio!« (44,22). »Spas... namijenjen je onima koji za pravdom teže, koji Jahvu traže« (51,1). Takvima Bog jamči »da im je ropstvo okončano, da im je grijeh okajan« (40,2). Izrael će se obratiti, a poslije njega i pogani će se obratiti (44,14).

Poslije izgnanstva proroci *Zaharija* (1,3–6) i *Joel* (2,12) naviještaju korjenito nutarnje obraćenje. Štoviše, knjiga o Joni poziva i pogane »da se obrate i da žive!«

U procesu obraćenja židovskoga naroda značajnu ulogu odigrali su proroci sa svojim navještanjem, i babilonsko izgnanstvo. Izgnanstvo je bilo providnosna prigoda u kojoj se narod osvijestio, iskreno priznao svoj grijeh i krenuo putem Božjim. To snažno podcrtavaju u svojim tekstovima svećenička i deuteronomistička predaja (Lev 4–5; 16; 26,39 sl.; 1 Kr 8,46–51). Odras te svijesti su i *psalmi* (6,2; 32; 38; 51; 79; 95,8–10; 103,3; 106; 143,1 sl.) koji snažno naglašavaju potrebu obraćenja, prijelaz obraćenja u molitvu, u razgovor s Bogom. Ovu su poruku dobro shvatili Eseni, pripadnici kumranske sljedbe, koji su se povukli u pustinju, kako bi se iskreno obratili Zakonu Božjemu i »pripremili mu put«. Na tom je tragu bio i posljednji prorok Staroga zavjeta i preteča Isusa Krista, Ivan Krstitelj koji je propovijedao *krštenje u znak obraćenja za oprostjenje grijeha* (Mk 1,4). Isus počinje svoju javnu propovijed riječima: »Obratite se i vjerujte u Radosnu vijest, jer je blizu kraljevstvo Božje!« (Mk 1,15; Mt, 3,2).²⁰

4. Oproštenje

Sam čovjek ne može uspostaviti ponovno zajedništvo s Bogom, ne može ga uspostaviti nekim svojim naporima, zaslužnim djelima... Zajedništvo s Bogom je dar koji Bog daruje besplatno, bez ikakve čovjekove zasluge. Čovjek se mora prepustiti Božjem milosrđu i praštanju.²¹

Da bi čovjek mogao ponovno ući u zajedništvo s Bogom, mora mu Bog najprije oprostiti grijehе (hebr. *salah*, oprostiti). Bog oprašta grijehе temeljito, što znači da ih više ne gleda, da o njima više ne vodi računa, da ih baca iza leđa (Iz 38,17).

²⁰ Usp. J. J. MCKENZIE, *Biblijska teologija* str. 203; X. LEN-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, 883–888; A. GRABNER HAIDER – J. KRAŠOVEC, *Biblični leksikon*, Celje 1984., str. 557, 684 sl.

²¹ AA, *La rémission des péchés*, u: *Revue catholique internationale Communio* XIV, 1 (1989.) str. 1–130; F.-L. HOSSFELD, *Versöhnung und Sühne*, u: *Bibel und Kirche* 41 (1986.), 54–59; O. FUCHS, *In der Sünde auf dem Weg der Grande*, u: *Jahrbuch für biblische Theologie*, sv. 9, Neukirchen 1994., str. 261–284.

Bog se već Mojsiju objavljuje kao Bog koji oprašta, Bog milostivi, milosrdni, spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću, podnosi opačinu, grijeh i prijestup, ali krivca ne ostavlja nekažnjena... (Izl 34,6–9).

Premda je izraelski Bog ljubomorni Bog, Bog koji kažnjava grešnika, ipak je spreman oprostiti. Bog ne želi čovjeka uništiti (Hoš 11,8 sl.): on ne želi smrti grešnika, već hoće da se grešnik obrati i da živi (Ez 18,23). Osobito je *psalmista* svjestan Božje dobrote i siguran u Božje praštanje. Zato pun pouzdanja moli Boga da mu oprostí sve grijehe, da ga uvede u svoje zajedništvo, u svoj život (Ps 51).

Poslije babilonskoga izgnanstva biblijski su pisci sigurni da će Bog oprostiti grijehe ne samo Izraelu nego i svim ljudima. Knjiga proroka Jone obrađuje tu temu, pokazujući kako Izraelci nisu mogli shvatiti da Bog može oprostiti svim ljudima i sve ljude privesti spasenju. Jona je primjer izraelskog partikularizma, ozlojeđen kad vidi da Bog nudi praštanje svim ljudima, pa i Ninivljanima (Jona 3,10; 4,2). *Knjiga Mudrosti* pjeva o Bogu koji ljubi sve što je stvorio i koji je prema svima sažalan, koji zatvara oči pred grijesima ljudi, da bi se pokajali i povjerovali u njega (Mudr 11,23; 12,2).

5. Spasenje

Pojam spasenja susrećemo u svim religijama, ali ono nije u svim religijama shvaćeno na isti način. Tu postoje goleme razlike od religije do religije. Spasenje je, uostalom, prva stvar o kojoj neka religija treba nešto reći. Dapače, mogli bismo reći da je svaka religija na neki način *put ka konačnom spasenju*.

Poput drugih biblijsko-teoloških stvarnosti i pojam spasenja u Bibliji Staroga zavjeta nije apstraktno shvaćen. I ne nalazimo u Bibliji definiciju spasenja.

Biblijski pisci, naročito proroci, naviještaju spasenje kao činjenicu o čijoj naravi ne raspravljaju. U tom se pogledu biblijska poruka razlikuje od svih drugih religija. Biblijski pisci su suočeni s činjenicom Božjeg spasenja izraelskog naroda od uništenja već u samim počecima povijesti Izraela. Izbavljenje Izraelaca iz egiptaskoga sužanjstva stoji na početku povijesti spasenja kao osnovni spasenjski događaj, kao središnja stvarnost (Izl 1–15). Taj događaj određuje i označuje svu buduću spasenjsku povijest izabranoga naroda. Spasenje, oslobođenje, kakvo je Bog izveo u prošlosti, postaje za njih tip, dapače *jamstvo* onog spasenja koje će Bog poduzeti za Izrael i za sve druge narode u budućnosti. Spasenje je u Bibliji povijesna i eshatološka stvarnost, stvarnost koja se već dogodila i stvarnost koja se još ima dogoditi. Biblijski je Bog bitno Bog koji spašava, oslobađa. Stoga, potpuno je razumljivo zašto je Sin Božji, utjelovljen u osobi Isusa iz Nazareta, dobio ime *Spasitelj* odnosno *Spasenje*.²²

²² Usp. A. RICHARDSON, *Salvation*, u *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, vol IV, 168 do 181; S. MOWINCKEL, *He That Comes*, Nashville 1956.; L. NEWBIGIN, *Sin and Salvation*,

Za pojam *spasiti* hebrejski jezik upotrebljava korijen *js^c* u raznim izvedenicama. Taj je izraz ušao i u mnoga hebrejska imena Staroga i Novoga zavjeta (i ime *Isus* je izvedeno iz tog korijena te znači *Spasitelj*).²³ U korijenu *js^c* krije se misao prostora i širine: nekoga *izvesti iz tijesnog i stisnutog na široki prostor, iz zatvora na slobodu, nalaziti se na široku i slobodnu prostoru* (suprotno od *sarar*, što znači nalaziti se u tjesnacu, u škripcu, u stisnutom prostoru). U prenesenom smislu znači nekoga izbaviti iz tjeskobe, iz bolesti, iz rata, iz ropstva, iz smrti i iz bilo koje druge opasnosti koja čovjeku prijeti kao »Damaklov mač« nad glavom. Zato taj izraz ima veoma mnoga i različita značenja: ozdraviti, postati i ostati sretan, pobijediti, osloboditi, spasiti...

Glagol *jaša^f* u hebrejskom se jeziku nikad ne upotrebljava u povratnom obliku, što znači da prema Bibliji čovjek ne može sebe sama spasiti nego uvijek netko drugi, a taj je drugi najčešće sam Bog. Bog, odnosno njegova *milost i ljubav*, spašava čovjeka od bolesti, od rata i iz svake druge opasnosti po život. Izraz znači izbjeći razne nevolje sadašnjeg ljudskog života i postići bolju, sretniju i blaženiju budućnost koju samo Bog može stvoriti i jamčiti. To je upravo smisao onog usklika *hošia^f nu*, što je u kršćansko bogoslužje ušlo kao *hosana: daj, Bože, spasi nas!*

U Bibliji Staroga zavjeta susrećemo i druge izraze za *spasiti* kao *ga'al* (osloboditi iz egipatskoga ili babilonskog sužanjstva ili iz bilo koje druge nevolje: Post 48,16; Hoš 13,14; Mih 4,10; Ps 72,14; 103,14; 106,10; 107,2), *padah* (osloboditi, otkupiti npr. prvorođenca), *nacal*, *hif*, *hacil* (osloboditi: Iz 50,2) odatle u kasnožidovskoj književnosti imenica *pedut* (oslobođenje).²⁴ Jahve je otkupio (*ga'al*) svoj narod iz ruku moćnoga Faraona i, kasnije, iz ralja babilonskoga sužanjstva i tako postao Izraelov otkupitelj (*go'el*): »Ne boj se, jer ja sam te otkupio (*ga'alti*); imenom sam te nazvao: ti si moj!« (Iz 43,1). Jahve je izbavitelj, otkupitelj, osloboditelj Izraela. Pobožni Izraelac zato moli Jahvu da ga izbavi, oslobodi, otkupi od svakoga zla. Glagolom *padah* biblijski pisci ističu oslobođenje naroda u prošlosti, u sadašnjosti i u eshatološkoj budućnosti (Iz 35,10; 50,2; 51,11; 52,3; Jr 31,11). U tim se tekstovima radi o oslobođenju onih koji će preživjeti i nadživjeti i izlazak iz babilonskoga sužanjstva. Jahve će razasute sinove Izraelove sakupiti

1956.; AA, *Liberation des hommes et Salut en Jésus Christ. Une étude biblique*, I, Paris 1973., II, Paris 1974.; A. REBIĆ, Grijeh, Zakon i oslobođenje, nav. čl., 52–53; Lj. RUPČIĆ, Starozavjetni proročki pojam spasenja. Etimološko značenje, u: *Bogoslovska smotra* 52 (1982.) 486 do 494; J. SCHREINER, Gottes Forderung zum Heil des Menschen, u: *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 103 (1991.) 315–328; R. GNUSE, *Heilsgeschichte as a model for biblical theology*, 1989.

²³ Ime *Isus* dolazi od hebrejskog oblika *jehošu'a*, LXX Ιησοῦς; Vg. Jesus; hrv. kajk. Jezuš, hrv. štok. Isus).

²⁴ A. REBIĆ, Grijeh, zakon i oslobođenje, str. 46–53.

po svoj zemlji i uvesti ih natrag u njihovu domovinu koju je dao njihovim ocima. U kasnom židovstvu taj se glagol upotrebljava na oslobođenje naprosto: Jahve će osloboditi sinove svjetla iz vlasti tame i iz mraka poganstva (usp. Zaharijin hvaleospjev, Lk 1,68).

5.1. Spasenje kao povijesno iskustvo

Biblijski pojam Boga je prvenstveno pojam *Boga Spasitelja*: Bog se u povijesti Izraela objavio kao spasitelj. Temeljno iskustvo spasenja Izrael je doživio u oslobođenju iz ropstva egipatskoga.²⁵ Nema sumnje, to iskustvo postalo je temeljno iskustvo oslobođenja, temelj biblijske vjere u Božje spasenje i oslobođenje. »Blagoslovljen Jahve dan za danom, nosi nas Bog, naš Spasitelj. Bog naš jest Bog koji spašava, Jahve od smrti izbavlja!« (Ps 68,20–21). U tom neprekidnom spasenjskom djelovanju Bog je shvaćen kao otac koji bdije nad svojim narodom kao što otac ili majka bdije nad svojom djecom (usp. Ps 103,4.13). Spasenje je čudesno djelo kojemu je začetnik jedino Bog: »U Jahve je spasenje!« (Ps 3,8), »Jahve je hrid spasenja našega!« (Ps 95,1; 79,9; 85,4). U Bogu je spasenje; Bog »je moja hrid i moje spasenje« (Ps 62,6). Jahve je »hridina moja, utvrda moja, spas moj, pećina moja kojoj se utječem, štiti moj, snaga spasenja mojega, tvrđava moja« (Ps 18,1–2). Opće i osobno blagostanje dar su Božji. Za Stari je zavjet temeljna poruka da je sigurnost Izraela jedino u Bogu a ne u nekakvim savezima s moćnim državama ovoga svijeta.²⁶

Povijest Izraela *spasenjska je povijest, povijest spasenja*, sveta a ne profana povijest.²⁷ Povijest spasenja povijest je u kojoj Bog među ljudima i po ljudima djeluje kao spasitelj, u kojoj Bog spašava ljude pomoću ljudi (usp. Ps 32,7; 33,27–29).

Biblijski pojam spasenja temelji se na Izraelovu iskustvu s Božjim djelovanjem (usp. osobito oslobođenje sinova Izraelovih iz egipatskoga ropstva: Knjiga Izlaska 1–15). Nešto čudesno događalo se tom narodu, njihovim ocima i njima

²⁵ N. LOHFINK, Befreiung, u: N. LOHFINK, *Unsere großen Wörter*, Freiburg 1985., str. 92–110; E. ZENGER, Der Gott des Exodus, u: *Bibel und Kirche* 42 (1987.) 98–103.

²⁶ H. GROS, Befreiung in den Psalmen, u: *Bibel und Kirche* 42 (1987.) 104–109.

²⁷ Npr. Neki prizori iz Davidova života, koje opisuju Knjige Samuelove i Knjige Kraljeva (bitke s Filistejcima, borba s Golijatom), imaju nešto zajedničko s mnogim pučkim sagama drugih naroda (Robin Hood). Međutim, povijest Davida je sveta povijest a povijest Robina Hooda nije »sveta povijest«. Bitna je razlika u tome što je povijest Davidova dio biblijske povijesti spasenja u kojoj je Bog glavni čimbenik, pokretač, a povijest Robin Hooda, ili nekog drugog junaka u drugim pučkim sagama, to nije. Povijest spasenja je povijest u kojoj se redaju osobe kao Abraham, Izak, Jakov, Mojsije, Jošua, Rahab, Gideon, Barak, Samson, Jiftah, David, Samuel i brojni proroci (usp. Poslanicu Hebrejima 11) a ne Budha, Konfucije, Sokrat, Platon, Aristotel, Marko Aurelije, Plotin, Muhamed, Marx, Gandhi...

samima, te su oni jedini od svih drugih naroda u povijesti čovječanstva sačuvali svijest o svojoj povijesti kao o Božjim zahvatima oslobađanja: »Bože, ušima svojim slušasmo, očevi nam pripovijedahu naši, o djelu koje si izveo u danima njihovim, u danima davnim!« (Ps 44,1; usp. Ps 78). Biblijska nauka o spasenju nije, dakle, nikakva teorija, nije logički zaključak neke deističke filozofije... Upravo zato govorimo o poruci Staroga zavjeta kao biblijskoj teologiji. Biblijska teologija bitno je pripovijedanje o velikim i veličanstvenim i čudesnim djelima koja je Bog izveo u povijesti svoga izabranoga naroda.

To što je sadržaj biblijske povijesti Staroga zavjeta bio je sažeti sadržaj *Vjervovanja* koje je pobožni Izraelac svaki dan recitirao, kao što mi recitiramo svoje Vjerovanje: »Kad te sutra zapita tvoj sin: što su te upute i uredbe što ih je Jahve, Bog naš, vama propisao – kaži svome sinu: 'Bili smo faraonovi robovi, u Egiptu, ali nas je Jahve izveo iz Egipta jakom rukom. Na naše je oči Jahve učinio velike i strašne znakove i čudesa protiv Egipta, protiv faraona i protiv svega doma njegova, a nas je odande izveo da nas dovede i dade nam zemlju koju je zakletvom obećao ocima našim. I naredio nam je Jahve da sve ove naredbe vršimo u strahopoštovanju prema Jahvi, Bogu svome, da bismo uvijek bili sretni i da živimo, kao što je to danas!« (Pnz 6,21–23; usp. još 26,5–15; Još 24).

Biblija se ne bavi filozofijom religije nego navještajem (*kerigma, evandelje*) čiji su sadržaj veličanstvena djela Božja a ne neke filozofske teze. Boga ne možemo upoznati mimo Boga i bez Boga nego samo zahvaljujući njemu samome i njegovoj objavi. Vjera da je Bog ljubav nije filozofski zaključak nakon nekog dugog i napornog razmišljanja, nego je plod osobnog iskustva s Bogom koji se u Izraelovoj povijesti objavio kao spasitelj odnosno kao osloboditelj svoga naroda. »Nije vas Jahve odabrao i prihvatio zato što biste vi bili brojniji od svih naroda – vi ste zapravo najmanji – nego zato što vas Jahve ljubi i drži zakletvu kojom se zakleo vašim ocima. Stoga vas je Jahve izveo jakom rukom i oslobodio vas iz kuće ropstva, ispod vlasti faraona, kralja egipatskoga. Zato znaj da je Jahve, Bog tvoj, pravi Bog, Bog vjeran, koji drži svoj Savez i milost svoju iskazuje do tisuću koljena onima koji ga ljube i drže njegove zapovijedi« (Pnz 7,8–9). Spasenje, dakle, nije izvedeno, deduktivno, logički, iz Božjih vlastitosti, nego je ono povijesna činjenica, povijesno iskustvo povijesnih ljudi koji su na temelju tog iskustva počeli vjerovati u Boga. Upravo to povijesno iskustvo čini biblijsku religiju historijskom religijom te ju razlikuje od svih ostalih »religija« do te mjere da neki tumači danas govore da ona zapravo i nije »religija« (nego mnogo više!). To povijesno iskustvo s Bogom spasiteljem i osloboditeljem izvrsno izražavaju *mala povijesna vjerovanja* (izraz koji su skovali njemački egzegeti, »ein kleines geschichtliches Credo«),²⁸ kao onaj u Pnz 26,2–10 (pozorno čitaj i analiziraj pojed-

²⁸ N. LOHFINK, Ein Beispiel altisraelitischer Geschichtstheologie, u N. LOHFINK, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur* sv. I, Stuttgarter biblische Aufsätze,

ne ključne riječi: svećenik, Božje ime, vršiti službu, ispovijediti iskustvo s Bogom: »vapili smo Jahvi..., Jahve nas je uslišao..., izveo nas je iz Egipta moćnom rukom i ispruženom mišicom, velikom strahotom, znakovima i čudesima..., i dovede nas na ovo mjesto... i dade nam ovu zemlju, zemlju kojom teče med i mlijeko..., stavi darove pred Jahvu, duboko mu se pokloni..., onda uživaj sva dobra Božja«.²⁹

Vrlo važan vid povijesti spasenja izražavaju one česte čestice *mi* i *danas* koje biblijski pisci uporno ponavljaju kad god izvješćuju o spasenju odnosno o oslobođenju, Spasenske događaje, koji su se dogodili u bližoj ili daljnjoj prošlosti, biblijski pisci upravo u već spomenutim »malim povijesnim vjerovanjima« (Pn 6,20–25; 26,2–10; Još 24) posadašnjuju i ponazočuju: *mi* smo *sudionici* tih događaja, *mi* smo jedno s našim ocima, *mi* dijelimo njihovu sudbinu; ono što se dogodilo prije mnogo godina, događa se *danas* na nama, *radi našeg spasenja*... Ono što su doživjeli Abraham, Mojsije, Jošua, Suci, i sav narod, nekada u Aramu ili na Sinaju ili u pustinji, to doživljavaju Židovi *danas*, svaki u svome vremenu, te su tako iskustva *biblijskih otaca* i *njihova* iskustva.³⁰ Spasenska djela moćnoga Boga nisu samo djela prošlosti nego i sadašnjosti: ona ostaju djelotvorna kroz sva pokoljenja izabranoga naroda, kroz cijelu povijest, sve do naših dana.

Upravo su zato o spasenskim događajima iz povijesti Izraela pobožni i nadahnuti ljudi razmišljali, danju i noću (Ps 1,2 i drugdje), tumačili ih u svjetlu vje-

Altes Testament, Stuttgart 1990., str. 291–303; ISTI, Zum kleinen geschichtlichen Credo, Dtn 26,5–9, u *Theologie und Philosophie* 46 (1971.) str. 19–39; A. RICHARDSON, Salvation, u IDB, sv. IV, 172; U. E. SIMON, *A Theology of Salvation*, 1953.

²⁹ Takvo povijesno iskustvo ispovijedaju i kršćani kad god slaveći euharistiju recitiraju ono što je Pavao napisao u poslanici Korinćanima: »Doista, ja od Gospodina primih što vama predadoh: *Gospodin Isus one noći kad bijaše predan uze kruh, zahvalivši, razlomi i reče: 'Ovo je tijelo moje – za vas. Ovo činite meni na spomen!' Tako i čašu po večeri govoreći: 'Ova čaša novi je Savez u mojoj krvi. Ovo činite, kad god pijete, meni na spomen!'« Isto tako, kršćansko Vjervanje (apostolsko Vjervanje, Nicejsko-carigradsko Vjervanje) sastavljeno je od niza povijesnih činjenica, koje je Bog ostvario u prilog ljudi, »radi nas i našega spasenja«, a ne nekih filozofskih zaključaka.*

³⁰ S. J. De Vries, *Yesterday, Today and Tomorrow. Time and History in the OT*, London 1975.; B.S. Childs, A Study of the Formula »Until this day«, u: *Journal of Biblical Literature* 82 (1963.) 279–292; G. GERLEMAN, Heute, Gestern und Morgen im Hebr., u: *Theologinen Aika-kaukirja* 72 (1967.) 84–89. U tom *spomenu* (hebr. *zikkaron*, grč. *anamnesis*) prošlih događaja i njihovu *posadašnjavanju* utemeljena je biblijska teologija. usp. I Iv 1,1–3: »Što bijaše od početka, što smo čuli, što smo vidjeli očima svojim, što razmotrismo i ruke naše opipaše o Riječi, Životu... navješćujemo i vama, da i vi imate zajedništvo s nama!« Usporedi tekst I Kor 11,26: »Doista, kad god jedete ovaj kruh i pijete čašu Gospodnju, smrt Gospodnju navješćujete, dok on ne dode!« s tekstom Izl 12,14: »Taj dan neka vam bude spomen-dan u čast Jahvi!«. Literatura o tome je izobilna, npr. H. ZIRKER, *Die kultische Vergenwärtigung der Vergangenheit in den Psalmen*, Bonner biblische Beiträge, Bonn 1964.; G. RINALDI, *zikkar, zikkaron*. u: *Bibbia e Oriente* 5 (1963.) 112–114; W. Schottroff, »Gedenken« im Alten Orient und im AT, 1964.

re u Boga i zapisali u svete knjige da budućim pokoljenjima posluže za njihovo razmišljanje i za pouku: »Uistinu, što je nekoć napisano, nama je za pouku napisano da po postojanosti i utjesi Pisama imamo nadu.« (Rim 15,4).

5.2. Spasenje kao eshatološki događaj

Eshatološka je stvarnost ona koja već sada djeluje ali još nije potpuno ostvarena; još nije vidljiva. U Bibliji spasenje je stvarno, dovršeno i djelotvorno ali ne posve, ne u cjelosti, ne u svojoj konačnici. Mi živimo između »dva vremena«, ono prošlo i ono buduće: u vjeri znamo da smo spasenje postigli, ali ga nismo posve na sebi ostvarili. Oslobođenje Izraela iz egipatskoga ropstva, prolazak kroz Crveno more bijaše prošli ali i sadašnji događaj, koji stalno traje od oslobođenja iz Egipta do oslobođenja iz Babilonskoga sužanjstva, i dalje, i bit će potpuno ostvareno tek na kraju dana, u stvaranju novoga neba i nove zemlje. Povijesno oslobođenje postaje tako sjena budućeg oslobođenja koje će Bog ostvariti na kraju vremena kada će sve svoje vjerne osloboditi i uvesti ih u svoje vječno Kraljevstvo. Ono što se nekoć dogodilo postaje zalog onoga što će se u budućnosti dogoditi. To osobito snažno naglašava Drugi Izaija (usp. Iz 43,14–16). Prema njemu spasenje je u isti tren i *novo stvaranje*. Bog je stvoritelj jer je spasitelj, i obratno, on je spasitelj jer je stvoritelj. Prema Drugome Izaiji eshaton (grč. posljednje vrijeme) jednak je *protonu* (prvo vrijeme); u biblijskom izvještaju o prvim vremenima (Post 2–3) on je našao elemente za opis posljednjih vremena, za opis stvaranja *novoga neba i nove zemlje*. I stvaranje svijeta, na početku vremena, Drugi Izaija zamišlja kao čin oslobođenja, spasenja koje mu postaje paradigma, tip oslobođenja Izraela iz Egipta, iz Babilonije, oslobođenja iz ropstva grijeha... I tu je Pavao našao polazište za svoja razmišljanja: »Tako, je li tko u Kristu, nov je stvor. Staro uminu, novo, gle, nast! A sve je od Boga koji nas sa sobom pomiri po Kristu i povjeri nam službu pomirenja!« (2 Kor 5,17–18).

S eshatološkim spasenjem povezana je i biblijska misao o *spasitelju koji ima doći*. Naravno, jedini je spasitelj i osloboditelj Bog Jahve. U kanonskim spisima Staroga zavjeta Mesija nije nazvan spasiteljem, naprotiv Jahve je i njemu spasitelj (Ps 28,8). No, on ima presudnu ulogu u Božjem činu spasenje (usp. Ps 144,9–10). Mesija je prorok poput Mojsija kojega je Bog izabrao kao svoje sredstvo da spasi Izraela (Pnz 18,15.18). U tom je smislu i Mesija spasitelj, otkupitelj.

Drugi Izaija opisuje iščekivanoga spasitelja po uzoru na Mojsija čiji je posební naslov bio »Sluga Jahvin« (Izl 14,31; Pnz 34,5; Još 1,1.13.15 i drugdje). On je Božji zastupnik u izvršenju oslobođenja Izraela iz babilonskoga sužanjstva. Izaijanski *Sluga Jahvin* trpi zbog grijeha i za grijeha naroda, kao što je i Mojsije trpio, nosi njihove grijeha na svojim leđima (Iz 52,13 – 53,12) a upravo tim svojim trpljenjem on spašava mnoge u Izraelu (53,11). Trpeći Sluga Jahvin je *oživje-*

li Mojsije (Moses redivivus) koji je ponovno među svojim narodom da ih spasi kao što ih je spasio u vrijeme egipatskoga sužanjstva. Njega je Bog pomazao Duhom (Iz 42,1; 48,16; usp. 11,2; 61,1) da bi mogao ostvariti zadaću za koju ga je Bog izabrao.

Nakon dubokih teoloških misli proroka Izaije i njegove škole o spasenju odnosno oslobođenju proročke su misli bile u kasnom židovstvu u nauci židovskih rabina, sve do propasti grada Jeruzalema godine 70. po Kristu, izbledjele ili čak iščeznule. Rabini su spasenje smatrali nagradom za dobra djela koja čovjek čini u svome životu. Stoga su snažno naglašavali važnost obdržavanja Božjih zapovijedi: obdržavajući Božje zapovijedi, i one najsitnije, čovjek pokriva svoje grijeh te tako ostvaruje svoje spasenje. Tako je spasenje postalo, u kasnom židovstvu, stvar čovjekova ponašanja. Do izražaja je došao fanatični legalizam koji je ljudima naglašao terete kakve nisu mogli nositi (usp. Lk 11,46: »Tovarite na ljude terete nepodnosive, a sami ni da ih se jednim prstom dotaknete!«).

Kumranski su učitelji i u tome bili različiti, u odnosu na službeno židovstvo, te su slijedili starozavjetne proroke, osobito Izaiju, i naglašavali da je spasenje djelo Božje milosti; ono je plod Božje naklonosti, ljubavi i milosrđa.

ABSTRACTS

ETHICAL SITUATION OF THE MAN IN THE OLD TESTAMENT

Author analyses the moral situation of Israel in the Old Testament. He analyses the fundamental topics of the OT. First of all, he stresses the morality as an element of religion, closely linked with the Revelation of Yahweh whom the man is due to answer to. The answer can be a positive or a negative one. Hence the author analyses the negative answer of Israel to Yahweh that is sin, the sinful situation of Israel and of each one in Israel. The author analyses the concept of sin according to the OT theology showing the sin as rebellion against God, against his will, against his saintety. Further, the author is analysing the conversion of a man and of a whole Israel. The Prophets of the OT were inviting the Israel and each one in Israel to conversion, to abandon the sinful living and to repent their sins. When Israel is converting (hebr. šub) to his Yahweh and is repenting his sins, God forgives the sins and introduce the Israel and each one in Israel to the Everlasting Life, the union with God. Hence, author analyses the biblical concept of salvation, the historical and the eschatological salvation. The paper is done respecting the modern biblical literature.

Key-words: Revelation of God, faith, morality, sin, conversion, forgiveness, salvation.